

İSLAM ÖNCESİ ARAP FATALİZMİNİN İSLAM SONRASI ÖZGÜR DÜŞÜNCE GELİŞİMİNE ETKİSİ

Özcan TAŞCI*

Öz

İslam öncesi Arap toplumunun inanç sisteminin Kur'an'ın anlaşılması boyutunda geçmişten günümüze uzanan tarihsel süreç içerisinde Müslüman araştırmacılar tarafından Ehl-i kitab'a nazaran yeterince araştırılmadığı ve önemsenmediği tespit edilmektedir. Bu durum Kur'an'ın tefsir ve yorum anlayışının büyük oranda İsrailiyyât'a teslim edilmesi gibi olumsuz bir olguyla karşı karşıya kalmamıza neden olmuştur. Oysa İslam'ın daha ilk asırlarında ortaya çıkan birçok itikadî-sosyal sorunların asıl sebeplerinin İslam öncesi Arap toplumunun gelenek ve inançları bilinmeden günümüz açısından anlaşılmasının mümkün olmadığı bilinen bir gerçektir. İşte bu makalede İslam öncesi Arap toplumunun daha ziyade Fatalist/Cebrî anlayışlarının İslam sonrası Müslüman toplumda özgürlük anlayışı açısından hangi sonuçlar ortaya çıkardığına dair kısa bir inceleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatalizm, Kaderiyye, Özgür Düşünce, İsrailiyyât

INFLUENCE OF FATALISM OF THE PREISLAMIC ARABS ON THE DEVELOPMENT OF THE FREETHOUGHT AFTER ISLAM

Abstract

It is well known that the faith and the structure of belief of the preislamic Arabs according to the Ahl al-Kitab in the historical period were'nt studied well. One of the important results of this that in the Exegesis (tafsır) and the Interpretation (ta'wıl) of the Qor'an had to needed to the Quellen of the Jews and the Christian (İsrailiyyât). Although it is well known too that the many problems, which were after Islam within the Arabs came up, can not understand without knowing the Tradition and Credos of the Arabs before Islam. This article analyses especially the influence of the fatalism of the preislamic Arabs on the development of the Freethought among the Muslims after Islam.

Key Words: Fatalism, Qadariyyah, Freethought, İsrailiyyât

Atf: TAŞCI, Özcan(2018), "İslam Öncesi Arap Fatalizm'inin İslam Sonrası Özgür Düşünce Gelişimine Etkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (13), ss. 47-54.

* Prof. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı
(ozccan12@hotmail.com)

Giriş

İslam öncesi Arapların dini inanışlarına kısaca bakıldığında, onların genel itibariyle fatalist/cebriyeci bir anlayışa sahip olduğu rahatlıkla gözlenebilmektedir. İslam öncesi Arapların dini inanışlarına ilişkin bir takım değerlendirmeleri içeren kitaplar yazıldığı bilinmektedir. Bunlardan belki de en önemlisi Taha Hüseyin'in "Cahiliye Şiiri Üzerine" yazdığı eserdir.¹ Bununla beraber günümüzde bu bağlamda Türkçe yazıların da ortaya çıktığı bilinmektedir.² Ancak İslam öncesi Arapların dini inanç ve pratiklerine ilişkin ilk ve en önemli kaynağın Kur'an olduğu da gözlerden kaçmamalıdır.³ Zira Kur'an'a baktığımızda Cahiliye dönemine ilişkin epeyce malumat bulunduğu hemen gözler önüne serilmektedir. Şunun da hatırlatılması gerekir ki İslam öncesi Araplara ilişkin haberleri içeren cahiliye şiirlerinin Hicri II. asrın sonu ile III. asrın başlarında, yani oldukça geç bir dönemde kaleme alındığı tespit edilmektedir. Bu faaliyette Hammâd er-Râviye (160/776) ile Mufaddal ed-Dabbî (178/794) ve Abdulmelik b. Kureyb el-Asmaî'nin (216/831) en önemli katkıyı sundukları gözlemlenmektedir.⁴

Cahiliye şiirlerinin kaleme alınmasında Kur'an'daki *garîb* kelimelerin anlamlarını bulmanın etkili olduğu iddia edilmektedir.⁵ Bu bağlamdaki ana sebeplerin tartışmalı olduğu kabul edilse bile, günümüzde Cahiliye dönemi Arapların dini inanışlarının tespit edilmesi muhtemelen Kur'an'ın yorumlanmasında "İsrâiliyye kelimesinin çoğulu olup terimsel olarak İsrâilî bir kaynaktan rivayet edilen kıssa veya hâdiseler anlamına gelen"⁶ İsrâiliyyât'ın tekeline ortadan kaldırmaya yönelik en önemli adımı oluşturacaktır. Zira ilahi vahiy ancak belli bir beşeri kültür ve gelenek içerisinde anlaşılabilir. Kanaatimizce Kur'an'ın anlaşılmasının önünde en önemli engel olarak duran İsrâiliyyât⁷ faktörü "Dinin kültür içerisinde anlaşılmasının" zorunluluğu, dolayısıyla da İslam öncesi Arap kültürünün "Kur'an'ın anlaşılmasında" en önemli faktörü oluşturduğu gerçeğini gölgeler mahiyettedir. Çünkü Kur'an'ın ilk muhatapları Araplar olduğundan onlar *asl*, diğer önceki kavimler hakkında anlatılanlar ise *fer'* durumundadır. Oysa zamanın ilerlemesiyle birlikte *fer' asl'a*, *asl* ise *fer'* haline dönüşmüş, böylece de Kur'an'ın anlaşılmasında İsrâiliyyât tam bir hakimiyete

¹ Taha Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, 2003.

² Harun Ögmüş'ün, "Cahiliye Döneminde Araplar" (İz Yayıncılık, İstanbul 2013) başlıklı kitabı bunlara örnek olarak sunulabilir.

³ Bkz. Ali Bulut, "Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 18-19 (2005), s. 213 (ss. 213-235)

⁴ Bunun için bkz. Ali Bulut, *Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler*, s. 213-214.

⁵ Bkz. Ali Bulut, "Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler", s. 213.

⁶ Ertuğrul Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Dönemi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Eylül/2015 Yıl: 2, Sayı: 4, s. 1

⁷ İsrâiliyyât olgusunun Müslümanlar arasında yayılıp gelişmesi için bkz. Ertuğrul Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Dönemi", s. 1-39.

sahip olmuştur.⁸ Oysa bunun tam tersi yapılmış olsaydı yani İslam öncesi Arap toplumunun dini inanç ve düşünceleri üzerinde yeterli bir analize sahip olunsaydı, günümüzdeki Müslümanların sahip oldukları bir çok inanç ve düşüncenin muhtemelen İlahi “Din” den değil de bundan daha ziyade beşeri “kültür” den kaynaklandığı açıkça görülebilirdi. Cebriyecilik, yani başka bir ifadeyle fatalist yaklaşım bunun en açık ve somut örnekleri arasında verilebilir. Belki de buradan hareketle bin yıldır Müslümanlar arasında tartışılan “kader” konusunun ontolojik bir değere sahip “toplumsal bir özgürlük” ya da epistemolojik bir boyuta uzanan “bir inanç” sorunu olarak değerlendirilmesi hususunda bir kanaate sahip olunabilir.

Toplumsal Bir Özgürlük Problemi Olarak Cebriyecilik/Fatalizm Meselesi

Hız. Peygamber’den sonra Kur’an’ın anlaşılması bağlamında İsrailiyyat’a verilen önemin İslam öncesi Araplara (Cahiliyye) verilmediği gözlemlenmektedir. Tarihsel süreçle ilgili olarak yapılan bu tespit günümüz için de geçerlidir. Günümüzde de İslam öncesi Arapların dini anlayışlarına ilişkin çalışmalar kanaatimizce yeterli seviyeye ulaşmamıştır. Örneğin Kelamı da ilgilendiren onların inanç ilkelerine ilişkin çalışmalar yok denecek seviyededir. Bu bağlamda en önemli kelamî problem olarak kader sorunu öne çıkmaktadır. İnsan özgürlüğü bağlamında ele alınan bu sorunun tam olarak açıklığa kavuşturulması, onun İslam öncesi Arap toplumundaki konumuna bakmakla gerçekleşebilir. İslam toplumlarında İslam’dan sonra “insan özgürlüğü bağlamında” Mu’tezile hariç gerek amelî gerekse itikâdî ekoller tarafından yeterince dikkate değer bulunulmaması kanaatimizce Cahiliye dönemi Arap toplumunun halk inanışındaki Cebri düşüncenin (fatalizm), İslam’dan sonra da Müslüman olanlar üzerinde kalıcı bir nüfuza sahip olmasından ileri geldiği görülmektedir.

İslam öncesi Arap aklının/inanışının bu nüfuzunun İslam’dan sonra en önemli taşıyıcısının büyük oranda Ümeyyeoğulları olduğu üzerinde neredeyse görüş birliği mevcuttur.⁹ Aslında Ümeyyeoğulları’nı “kültür taşıyıcısı” olmaktan daha çok Müslüman olmayan Arap kültürünü İslam sonrasına aktaran bir “köprü” olarak tanımlamak daha mantıklı gelmektedir. Bu köprü kendi açılarından öyle sağlam yapılmıştı ki, onlar ve yönetimleri altında tuttıkları Müslüman topluluğu, Câbirî’nin de söylediği gibi, hiçbir şekilde eski inanç ilkelerinden ayrılmamışlardır. Câbirî, kültürel zaman sürecindeki hareketin iki türlü olduğunu bunlardan birinin “bir şeyin olduğu yerden hareket etmesi” anlamına gelen *hareket-i i’timâd*, diğerinin ise “bir mekandan diğerine geçme” anlamına gelen

⁸ İsrâiliyyât kavramının ilk ortaya çıkışı Mes’ûdî’nin (ö. 345/956) *Murûcu’z-Zeheb* adlı eserindeki bir ifadeye dayandırılmaktadır (Ertuğrul Döner, “İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Dönemi”, s. 10).

⁹ Bkz. Özcan Taşçı, *İlk Kelâm Risâlelerine Göre Kader ve İnsanın Sorumluluğu*, İz yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 48.

hareket-i nakle olduğunu söylemekte, daha sonra da nakle hareketinin toplumsal değişim sürecindeki kalıcı fonksiyonuna işaret etmektedir.¹⁰ Cabiri'ye göre bir kültürde merhalelerden (değişimlerden) bahsetmek o kültürün ancak hareket-i nakle şeklinde bir yer değiştirme hareketi sergilemesine bağlıdır. Buna karşın şayet aynı kültür hareket-i i'timad sergiliyorsa onda değişim merhalelerinden bahsetmek olanaksız olacaktır.¹¹

Cabiri'nin bu sözlerinden açıkça anlaşıldığına göre Arap kültür tarihinde İslam öncesi ve İslam sonrası diye iki merhaleden bahsetmek imkan dışıdır. Zira arada herhangi bir fasıla/kesin hatlarla bir ayırım mevcut değildir. Önceki kültür kodları Ümeyyəoğulları'nın kurduğu köprülerle büyük oranda olduğu şekliyle İslam sonrasına aktarılmıştır. Burada daha ziyade Ümeyyəoğullarından bahsedilmesi diğer unsurları elbette ki dışarıda tutmayı gerektirmez. Yukarıda Ehl-i kitab'ın Müslümanlar üzerindeki tesirlerine değinmiştik. Bu tesir İsrailiyyât olarak kendisini göstermiştir. Bunun da Ehl-i kitab'ın kurduğu bir köprü olarak düşünebiliriz. Ancak Yahudi ve Hıristiyanların kurduğu bu köprünün inşasına da en önemli katkıyı Ümeyyəoğullarının verdiği tespit edilmektedir. Özellikle içtimai bir özgürlük sorunu olan Cebriyeciliğin/fatalizm Yahudi-Hıristiyan kültür çevresinde de oldukça kökleşmiş olduğu bilinmektedir. İşte Şam'da yerleşik bulunan Emevi hanedanlığı Arap ve Ehl-i kitab için bir birliktelik oluşturan bu Cebriyecilik anlayışını İslam sonrasına taşımakta herhangi bir tereddüt göstermemiştir.¹²

Alman oryantalist W.L. Schrameier'in (1859-1926) "Ueber den Fatalismus der Vorislamischen Araber" (İslam Öncesi Arapların Cebriyeciliği Üzerine" adlı çalışması, İslam öncesi Arapların kaderci/Cebriyye mensubu fatalist anlayışları üzerine hem Kur'an hem de Arap şiirleri temelinde yapılan kanaatimizce en kapsamlı araştırmalardan bir tanesini oluşturmaktadır. Zikredilen çalışma Leipzig'de 1881 yılında doktora tezi olarak yazılmış ve aynı yıl Bonn'da yayımlanmıştır.¹³ Schrameier bu eseri yazarken İslam öncesi Arapların temelde fatalist/Cebri bir davranış biçimine sahip olduğu öngörüsüne sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Buradan hareketle o, Arap paganizminin İslam sonrası Müslümanlar üzerinde ne derece etkili olduğunu tespit etmeye çalışmaktadır.¹⁴

¹⁰ Muhammed Âbid Câbiri, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 42

¹¹ Câbiri, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, s. 42

¹² Krş. Özcan Taşcı, *İlk Kelâm Risâlelerine Göre Kader ve İnsanın Sorumluluğu*, s. 47-54.

¹³ Bkz. Schrameier, *Ueber den Fatalismus der Vorislamischen Araber*, Vorwort; ayrıca bkz. Özcan Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam- Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, Sentez yayıncılık, Ankara 2013, s. 223.

¹⁴ Schrameier, *Ueber den Fatalismus der Vorislamischen Araber*, Vorwort; ayrıca bkz. Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, s. 224.

Ontolojik Gerçeklikten Epistemolojik Boyuta Dönüşen Süreç

Mu'tezile dahil hiçbir ameli ya da itikâdi ekolün İslam sonrasında kadın hakları ya da kölelik gibi toplumsal alanda oldukça önemli bir yere sahip olan konularda neredeyse hiç konuşmadıkları, bunun da özellikle Kaderiyye/Mu'tezile çizgisi için bir paradoks gibi algılanmasının gayet normal olduğunu söylememiz mümkün gözükmemektedir. Zira günümüz bakış açısıyla bu gibi önemli olan konularda hiç konuşmayıp, buna karşın kader gibi daha ziyade bir inanç ilkesi olarak epistemolojik bir gerçekliği olan konularda sıkça tartışılması gözlerden kaçmamaktadır. Ancak bunun bize göre oldukça önemli bir nedeni mevcuttu. Bu da günümüz bakış açısıyla iman sorunu olması hasebiyle sadece epistemolojik bir değere sahip olan kader konusunun Hicri I. ve II. asırlarında güçlü bir sosyolojik arka planı olan ontolojik bir gerçekliğe sahip olduğudur.

Bizler günümüzde belki de kader konusunun tarihsel süreçte ontolojik gerçeklikten geriye kalan epistemolojik kalıntılarına sahibiz. Bu durumun bir çok kelimî problem için de geçerli olduğu söylenebilir. Bunlardan belki de en önemlisi *Halku'l-Kur'an* sorunudur. Günümüze ait bir okuyuşla bu sorunun sadece epistemolojik bir değerinin olduğu söylenebilir. Elbette ki kader sorunu gibi bu konunun da epistemolojik bir değeri ilk dönemlerde de mevcuttu. Ancak tartışıldığı dönemlerde Halku'l-Kur'an meselesi epistemolojik yönünden daha ziyade sosyolojik bir arka plana yani ontolojik değere sahipti. İster "Kur'an yaratılmıştır" deyin isterse "Kur'an yaratılmamıştır" deyin her ikisi de mensupları için bir iman meselesinden daha çok bir var oluş meselesiydi. Çağımızda tartışılan ve bizler için bir varoluş konusu olan birçok dini/akidevi mesele muhtemelen gelecek nesiller için sadece epistemolojik bir içeriye sahip olacaktır.

Onlar bize ait bu sorunların gerçek mahiyetini belki de bizlerin günümüzde önceki nesillerin sorunlarını tam olarak anlayamadığımız gibi hiçbir zaman kavrayamayacaklardır. Bu bağlamda meşhur Alman filozofu Kant (1724-1804) önceki dönemlere ait olup, bu yönüyle de mutlak anlamda kendi ihtiyaçlarımızdan kaynaklanmayan ancak bizzat elçiler/havariler vasıtasıyla aktarılan haberlerin birer iman meselesi olarak kabullenilmesine itiraz etmektedir.¹⁵ Kant burada belki de aktarılan meselelerin içeriklerinin tam olarak bilinmeden taklidi bir şekilde içselleştirip bir iman ilkesi olarak kabullenilmesine karşı çıkmaktadır. Kant'tan esasen çağlar önce gelen Kur'an da, İslam öncesi cebri/fatalist davranış tutumuna sahip Araplara "...bizler atalarımızı üzerinde bulduğumuz adet ve geleneklerden başkasına tabi olmayız" demelerine karşın, "ya ataları akletmeyen kimseler ya da

¹⁵Kant, *Streit der Fakultäten*, 1798–Immanuel Kant's Sämtliche Werke-Religion Innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft und Streit der Fakultäten-Herausgegeben Von Karl Rozenkranz Zehnter Teil Leipzig 1838, s. 288; ayrıca bkz. Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, Sentez yayıncılık, Ankara 2013, s. 39-40.

yanlış yol üzerindeyseler"¹⁶ demek ve onların muhtemelen içeriğini tam olarak anlayamadıkları şeylere epistemolojik birer iman meselesi olarak bağlandıklarına işaret etmektedir.

Ancak bu bağlamda elbette ki *âhad* haberler bu kategoriye girebilir. Kelamcılarının tanımına göre dış gerçeklerle uyuşan *mütevâtir* haberlerin bunun dışında olduğunu söylemek durumundayız. Çünkü ontolojik arka planlarını/gerçekliklerini ya da geçerliliklerini hala muhafaza eden mütevâtir haberlere inanılmadığında tarihsel hakikatlerden de söz etmek mümkün olmayacaktır.

Yukarıda Kant'ın da işaret ettiği üzere âhad haberler vasıtasıyla bize ulaşan ve ontolojik değerlerini kaybeden önceki dönemlere ait olan bu gibi sorunlar/olgular bizim için olduğu gibi gelecek nesiller için de muhtemelen buradan hareketle tartışıldıkları dönemde ontolojik/varoluşsal bir gerçekliğe sahip iken zamanla sadece epistemolojik bir boyuta/iman ilkesi haline gelmektedirler. Yani bu süreçte bir tür sosyolojik/toplumsal bir dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşüm sonucunda öncekilerden miras olarak alınan adet, gelenek ve inançlar davranış biçimine/ontolojik bir gerçekliğe evrimleşmektedirler. Yukarıda sunulan ayet te bu bağlamda değerlendirildiğinde daha açıklayıcı bir mahiyet kazanmaktadır. Türklerin daha önceleri kaderci olmayıp daha sonra kaderci/Cebriyye taraftarı olduklarına dair iddia da buna verilebilecek örneklerdendir. Bu iddianın sahibi Reland şu açıklamalarda bulunmaktadır:

"Papa II. Pio (1405-1465) Muhammedi Türklere yazdığı bir mektupta şöyle demektedir. Sizler yeryüzündeki her şeyin tesadüfi olarak vuku bulduğunu, Tanrı'nın ise vuku bulan bu işleri belirlemediğine inanmaktasınız...Thomas Jesu (St. Thomas) Türklerin bu düşünceleri konusunda bizleri bilgilendirmektedir. O, talimatlarının 10. kitabında Muhammedilerin 14. yanlışlarının, dünyadaki her şeyin tesadüfi olarak vuku bulduklarına inanmalarını, diye yazmaktadır."¹⁷

Burada ona göre her şeyin tesadüfi olarak vuku bulması, olacak olayların önceden Tanrı tarafından belirlenmemesi anlamına gelmektedir. Reland, Papanın kanaatini bu cümlelerle aktardıktan sonra kendisinin olaya bakışını ise şu şekilde açıklamaktadır: "Oysa Tanrı tarafından ortaya konulduğuna inanılan bu ezeli kader düşüncesine günümüzde Türklerden (Muhammediler) daha fazla bağlı olan kimsenin bulunmadığını ispatlamaya ihtiyaç bulunmamaktadır.¹⁸ Şayet bu iddia doğru ise bu durumda bir dönüşüm sürecinden rahatlıkla söz edilebilir. Aslında bu dönüşüm sürecinin Maturidiler ile Eş'ariler'i uzlaştırma çabaları ile birlikte ele alınıp değerlendirilmelidir.

¹⁶ Bakara, 2:170

¹⁷ Adrian Reland, *Zwei Bücher von der Türckischen oder Mohammedanischen Religion*, Hannover 1717, s. 79-80; ayrıca bkz. Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, s. 12-13

¹⁸ Reland, *Zwei Bücher von der Türckischen oder Mohammedanischen Religion*, s. 80; ayrıca bkz. Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam*, s. 13

Sonuç

Kader konusuna yeniden dönüp Mu'tezile'nin özgürlük alanına dahil en önemli problemlerden olan kölelik ya da kadın hakları gibi konulardan neden bahsetmemiş olması sorusunu yeniden gündeme getirdiğimizde şöyle bir tespitle karşılaşabiliriz: Cebriyye/Özgürlük düşüncesi karşıtları Ümeyyeoğulları'nın şahsında somutlaşan İslam öncesi Arap toplumunun genel karakterini temsil eden ontolojik/varoluşsal bir mücadelenin sembolü olmuştur. Buna karşın Kaderiyye/Özgürlük düşüncesi taraftarları ise söz konusu İslam öncesi Arap aklına/düşüncesine karşı direnen ve sonraları Mu'tezile'nin şahsında somutlaşan mücadelenin sembolü olmuştur. İlk dönemlerde Kaderiyye sonraları ise Mu'tezile'nin bize göre günümüzde daha önemli sorunlar olarak gördüğümüz konularda konuşmaması belki de zikredilen İslam öncesi Arap aklının ontolojik olarak topluma hakim olması mücadelesinin diğer tüm özgürlük alanlarını örtmesidir.

İslam öncesi Arapların Cebriyecilik anlayışları İslam sonrasında yeniden canlandırılmasaydı muhtemelen İslam'ın ilk dönemlerinde Kölelik ve cariyeliğin kaldırıldığına ya da kadınların bilim alanında çok daha fazla etkin bir rol aldıklarına şahit olabilirdik. Ancak bu gerçekleşmemiştir. Her ne kadar Kur'an İslam öncesi Arapların kadercilik anlayışlarının yanlış olduğuna vurgu yapmak suretiyle onları korkudan umuda, esirlikten özgürlüğe kavuşturmak istemiş, Onun bu isteğine Hz. Peygamber'den sonra bir avuç sahabe tarafından icabet edilmiş böylece de Müslüman Arap toplumu daha önce tarih sahnesinde görmedikleri muazzam bir yükseliş içerisinde kendilerini bulmuş olsalar da bu yükseliş yukarıda da açıklandığı üzere toplumun tümü tarafından desteklenmediği için kısa sürede bir gerilemeye dönüşmüştür. Esasen bu Cabiri'nin dile getirdiği üzere İslam öncesi Arap aklı ile İslam sonrası Müslüman Arap aklı arasında bir merhale/kesin hatlarla ayrılan bir sınır olmayışı dolayısıyladır. İşte bu iki akıl arasındaki Kaderiye ve Cebriyye adı altında yapılan ontolojik anlamdaki varoluşsal mücadeleden bize kalan onun sadece epistemolojik/bilişsel (iman) yönüdür. İşte günümüzdeki Müslümanların kader bağlamında belki de tam olarak kavrayamadan yürüttükleri tartışmanın arkasında yatan husus ta bundan ibarettir.

Kaynakça

Bulut, Ali, "Cahiliye Şiirinde Bazı Dini Motifler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 18-19 (2005), s. 213, ss. 213-235.

Döner, Ertuğrul, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Dönemi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Eylül/2015 Yıl: 2, Sayı: 4, ss. 1-39.

Hüseyin, Taha, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Kant, Immanuel, *Streit der Fakultäten*, 1798–Immanuel Kant's Sämtliche Werke-Religion Innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft und Streit der Facültäten-Herausgegeben Von Karl Rozenkranz Zehnter Teil Leipzig 1838

Öğmüş, Harun, *Cahiliyye Döneminde Araplar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

Reland, Adrian, *Zwei Bücher von der Türckischen oder Mohammedanischen Religion*, Hannover 1717

Schrameier, W.L., *Ueber den Fatalismus der Vorislamischen Araber*, Leipzig 1881.

Taşcı, Özcan, *İlk Kelâm Risâlelerine Göre Kader ve İnsanın Sorumluluğu*, İz yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2009

-----, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam- Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, Sentez yayıncılık, Ankara 2013